

Широкова І. В.

ПОЗИЦІЯ ЗАХІДНОЇ МЕДИЧНОЇ СПІЛЬНОТИ ЩОДО КАРАЛЬНОЇ ПСИХІАТРІЇ В СРСР (1960–1980-ТІ РР.)

У статті розглянуто ставлення західних лікарів до проблеми зловживання психіатрією в СРСР у політичних цілях у 1960–80-х рр. Головну увагу приділено низці питань, які сама медична спільнота порушувала і виносила на міжнародне обговорення у зв'язку з використанням радянськими колегами медицини з каральною метою. Також представлено еволюцію поглядів західних медиків на проблему.

Ключові слова: каральна психіатрія, репресивна медицина, західна медична спільнота, західні лікарі-психіатри, Всесвітня психіатрична асоціація, Міжнародний психіатричний конгрес.

Протягом 1960–80-х рр. увага західної медичної спільноти великою мірою була прикута до Радянського Союзу. Проблема, якою переймалися зарубіжні лікарі, – це зловживання медициною, зокрема психіатрією, у СРСР для розправи з вільнодумством у країні. Західні спеціалісти уважно стежили, аналізували, обговорювали випадки, коли радянські колеги оголошували психічнохворими осіб через їхні політичні, соціальні чи релігійні погляди, після чого відбувалося їх ув'язнення і «лікування» у психіатричних установах від таких «неблагонадійних» переконань.

Наразі йтиметься про відносно вузьке коло осіб серед західних спеціалістів, яке включало медиків, зокрема лікарів-психіатрів, та людей, так чи інакше причетних до психіатрії. У цьому дослідженні під «західною медичною спільнотою» ми розуміємо медиків, лікарів-психіатрів з країн, які позиціонували себе як демократичні і перебували по іншій бік «залізної завіси» від СРСР та східного блоку (те саме стосується поняття «Захід»).

Ця стаття є спробою дослідити позицію західних лікарів щодо зловживань у їхній професії з політичною метою, до яких вдавалися радянські колеги. Наше завдання полягає не тільки в представленні оцінки ситуації, що склалася, зарубіжною медичною спільнотою з медичного погляду і з погляду професійної етики, а й у дослідженні спроможності західних лікарів вплинути на радянських колег задля припинення такої практики. Тим більше, що Всесоюзне наукове товариство невропатологів і психіатрів, яке було прийняте до Всесвітньої психіатричної асоціації (далі – ВПА) 1968 року і вже на 1973 р. об'єднувало майже 15 000 радянських психіатрів (надалі ця кількість збільшувалася), було частиною міжнародної психіатричної спільноти [11, с. 186].

Щоб виконати поставлені завдання, ми будемо спиратися на масив західної спеціалізованої періодики, головним чином медичної, зокрема такої: *The British Medical Journal*, *The Psychiatric Bulletin*, *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, *Journal of Medical Ethics*, *Schizophrenia Bulletin* тощо. Саме на сторінках таких наукових видань можна побачити позицію західної медичної спільноти щодо проблеми, виокремити коло обговорюваних питань і простежити зміну поглядів лікарів упродовж 1960–80-х рр. Водночас як теоретичний матеріал ми залучаємо праці дослідників дисидентського руху в СРСР назагал (Л. Алексєєва), а також доробки осіб, які за освітою є психіатрами і/або безпосередньо займалися дослідженням питання репресивної медицини в СРСР. Такі праці дають змогу побачити не тільки тло, на якому відбувалися зловживання психіатрією, міжнародний контекст, а й позицію західної громадськості, зокрема медиків, щодо цієї проблеми. Серед них – С. Блох і П. Реддавей, Р. Ван Ворен, Т. Дмитрієва та ін.

Саме західні медики були серед тих, до кого радянські дисиденти, в'язні психіатричних лікарень, апелювали в першу чергу. Зі слів Людмили Алексєєвої: «Допомога з Заходу з самого початку будувалася головним чином за корпоративною ознакою: письменники допомагали письменникам, вчені – вченим, закордонні національні організації – людям своєї національності, релігійні організації – своїм одновірцям, тільки Міжнародна Амністія піклувалася про всіх в'язнів сумління» [1, с. 252]. Лікарів-психіатрів так само можна розглядати як певну «корпорацію», що намагалася так чи інакше реагувати на зловживання в своїй професії та діяти у межах власної компетенції.

Однак питання про позицію лікарів, головним чином психіатрів, стосовно проблеми зловживань у їхній професії є досить складним і неоднозначним. На основі опрацьованих матеріалів ми можемо зробити висновок, що у західній медичній спільноті не існувало єдиної сталої позиції щодо ситуації, яка склалася у Радянському Союзі. Причина полягала в тому, що ставлення частини лікарів до цієї проблеми залежало не тільки від їхніх власних переконань, а й певною мірою від політичної кон'юнктури.

З одного боку, лікарі намагалися виконувати свій професійний обов'язок і дотримуватися медичної етики, а тому ставали на захист радянських дисидентів. Ще 1971 р. на Міжнародному психіатричному конгресі у Мехіко, коли вперше було зроблено спробу винести питання про використання радянськими лікарями психіатрії у політичних цілях на офіційне міжнародне обговорення у медичній спільноті, президент ВПА професор Лопес-Ібор заявив, що мовчання у такій ганебній справі ляже тягарем на совість психіатрів [3, с. 69]. З другого ж боку, значна частина психіатрів (принаймні на тому ж конгресі у Мехіко), вважаючи цю справу суто політичною, не бажала втручатися [3, с. 69].

Варто зазначити, що на початку 1970-х рр. значна частина західних медиків ще не наважувалася повірити без вагомих, переконливих доказів звинуваченням на адресу радянських колег, адже, на перший погляд, вони здавалися лише антирадянською пропагандою [3, с. 71]. І тільки після того як протягом наступних років психіатри почали отримувати факти, які неможливо було заперечити, вони починали вірити у правдивість інформації. Докази надходили з різних джерел: серед них – матеріали самвидаву, головним чином «Хроніки текущих событий» та «Хроніки зашиты прав в СССР», повідомлення у ЗМІ, розповіді колишніх «пацієнтів» і психіатрів-інакодумців, яким вдалося емігрувати на Захід, а також – хоч би як парадоксально це звучало – через офіційні заяви радянських психіатрів, які активно і завзято захищали себе від західних критиків і тим самим підтверджували наявність психіатричних зловживань. Усе це в комплексі укріплювало переконання зарубіжних лікарів у тому, що ця проблема є нагальною і потребує невідкладного вирішення.

Яскравим прикладом тут є справа відомого правозахисника Володимира Буковського, який ще 1970 р. надіслав на Захід матеріали справ шістьох дисидентів, яких у СРСР оголосили психічнохворими. Це були точні копії висновків судово-психіатричних експертиз, які проводили

щодо таких відомих дисидентів, як Петро Григоренко, Віктор Файнберг, Наталя Горбаневська, Володимир Борисов та Іван Яхимович, а також витяги зі справи Сергія Кузнецова [26, с. 225]. Крім цих документів, Буковський передав ще й особисті листи та інші матеріали, які могли б допомогти західним психіатрам зробити висновки щодо психічного здоров'я цих осіб. Правозахисник просив залучити до розгляду цих справ якомога більше лікарів і, якщо вони вважатимуть за можливе, висунути це питання для обговорення на вже згадуваному V Міжнародному конгресі психіатрів у Мехіко, який мав незабаром відбутися [26, с. 225]. Тоді його прохання не увінчалось успіхом, оскільки пропозицію внести цю тему до порядку денного, яку висунула на конгресі Канадська асоціація психіатрів, було відхилено. Формальною причиною для відмови стало небажання ВПА обговорювати звинувачення одного товариства щодо іншого [24, с. 75].

Водночас політична кон'юнктура не завжди була для медиків визначальним фактором. Про це свідчить коло питань, які найчастіше ставили психіатри, передовсім на сторінках спеціалізованих видань, а також характер таких обговорень. Лікарі порушували ті теми, які безпосередньо стосувалися їхньої професійної діяльності, а також її використання не в медичних цілях.

Одна з головних проблем, на яку лікарі звертали особливу увагу, – аналіз хвороби, що її зазвичай приписували дисидентам у політичних справах. Тут важливий науковий аналіз західними спеціалістами «недуги», на яку «хворіла» переважна більшість радянських дисидентів, – т. зв. «млявоплинної» шизофренії (англ. «*sluggish schizophrenia*», «*slowly progressive schizophrenia*»).

Західні лікарі, як видається, не погоджувалися з радянською концепцією цієї хвороби. У медичній спільноті домінували сумніви щодо правильного діагностування останньої. Лікарі акцентували увагу на відмінностях між західною та радянською діагностичними системами і сходилися на думці, що невизначеність радянської концепції діагностування психічних хвороб загалом і шизофренії зокрема (як незворотного, закладеного від народження захворювання з українським широким діагностичним діапазоном) призводила до неправильних діагнозів (*overdiagnosis*, *hyperdiagnosis*, *inappropriate psychiatric labeling*). Відповідно до діагностичної системи головного ідеолога таких зловживань у СРСР професора Андрія Снежневського, який і «розробив» цю концепцію, будь-хто з «найменшою іскрою соціального занепокоєння» міг бути визнаний «бо-

жівільним». Це вело до примусової госпіталізації осіб, у яких було виявлено такі хвороби [14, с. 139; 22, с. 550; 25, с. 253].

Західні лікарі таку відмінність пояснювали більшою мірою чинником політичним, аніж медичним [32, с. 433]. Крім того, наголошували на невідповідності аналізованих радянських наукових публікацій щодо цієї проблематики академічним стандартам, а саму науковість подібних досліджень ставили під сумнів [25, с. 251].

Викликали подив у закордонних спеціалістів і симптоми «хвороби»: «реформістські ідеї», «некритичне ставлення до власного ненормального стану», «резонерство» (тобто схильність до довгих повчальних промов і просторікувань – *І. Ш.*), «завищена самооцінка» [3, с. 198]. А також «боротьба за правду», «боротьба за свої права», «месіанізм» і навіть «наполегливість, упертість» тощо [2, с. 46–47; 8, с. 83–86; 9, с. 210].

Така ситуація в радянській психіатрії давала західним медикам підстави погоджуватися, що застосовувані у медичній практиці Радянського Союзу діагностичні критерії уможлилювали зловживання психіатрією у політичних справах, а сама радянська каральна медицина у західній медичній спільноті отримала назву «політичної» [22, с. 550; 23, с. 94].

Серед інших питань, які західна медична спільнота висувала на перший план, було й питання лікарської етики, яку, діючи в інтересах держави, порушували радянські психіатри. Лікарі були обурені такою поведінкою і часто гостро критикували і засуджували за це своїх колег. Вони заявляли, що допускати зловживання психіатрією у політичних цілях просто неприйнятно і навіть злочинно. Крім того, західні психіатри стверджували, що це їхній професійний обов'язок і відповідальність – забезпечувати дотримання належних етичних умов, а також протистояти владі, яка у деяких країнах часом намагається використати їхню професію в каральних цілях. Якщо ж цього не буде зроблено, це означатиме згоду західних психіатрів на таку злочинну практику [24, с. 77].

Досить важливе питання, на яке звертала увагу медична спільнота, – можлива наукова співпраця між західними і радянськими психіатрами. Проблема полягала у тому, наскільки було можливим, а головне – етичним співпрацювати і обмінюватися досвідом із лікарями, які у своїй роботі керувалися політичними цілями і порушували професійну етику. Позиція медичної спільноти була тут так само неоднозначною. З одного боку, частина психіатрів ставилася досить критично до такої можливості. Вони вважа-

ли, що співпраця з науковцями, які працюють у країнах з репресивним режимом (і радянськими спеціалістами зокрема), навряд чи допоможе примножити корисний досвід у їхній медичній практиці [24, с. 76]. З другого боку, стверджували, що західним і радянським психіатрам є чого повчитися одне в одного, оскільки немало західних спеціалістів позитивно оцінювали досягнення радянської психіатрії в окремих галузях [32, с. 433]. Навіть більше, зазначали, що самі лікарі, які визнають зловживання у їхній професії, не можуть ані стимулювати якісь зміни у політичній системі, ані сподіватися на це. Натомість вони могли б спробувати вплинути на практику одне одного у професійній сфері [32, с. 436].

Ще одним чинником, що впливав на позицію західних медиків, був корпоративний принцип, яким вони керувалися (і про який писала Людмила Алексєєва), стаючи на захист «політичних» пацієнтів у СРСР [1, с. 252]. Не винятком тут були і лікарі, які через свою професію намагалися допомогти не тільки дисидентам, які потрапили до психлікарень, а й своїм радянським колегам, які через відмову співпрацювати з владою у політичних справах зазнавали переслідувань. Міжнародна Амністія, відповідно до звіту про переслідування лікарів та інших медичних працівників, опублікованого у 1980-х рр., повідомляла, що лікарі також стають жертвами переслідувань за свою політичну, правозахисну чи професійну діяльність (зокрема за критику діяльності уряду або за надання медичної допомоги представникам опозиції) [10, с. 188].

Західні лікарі звертали увагу на те, що тільки невелика частина радянських психіатрів наважувалася відкрито критикувати зловживання психіатрією у власній державі [19, с. 144]. За кордоном найвідомішими були справи Семена Глузмана, Леонарда Терновського, Володимира Москалкова, Анатолія Корягіна, Олександра Волошановича, а також Юрія Новікова, Марини Войханської, Етилії Казанець та ін. [23, с. 95]. Їхні справи не раз обговорювали в західній медичній спільноті, а також на сторінках спеціалізованих наукових видань. Закордонні психіатри висловлювали своє захоплення та підтримку людям, які наважилися виступити проти влади [15, с. 162]. Крім того, у міру можливості вони намагалися допомогти своїм колегам уникнути подальших переслідувань і покарань. Показовими щодо цього стали справи Анатолія Корягіна і Семена Глузмана, де медики активно долучилися до піднятих на Заході кампаній на їхній захист, включно зі зверненням до перших осіб СРСР із вимогою звільнити

в'язнів: до Леоніда Брежнєва у випадку з Глузманом [27, с. 150] і до Юрія Андропова – у випадку з Корягіним [34, с. 309].

Внаслідок піднятої кампанії на захист Корягіна, в якій західні лікарі взяли активну участь, його було звільнено достроково [12, с. 1164]. Сам дисидент згодом дякував їм за підтримку і зазначав, що без допомоги медичних організацій його звільнення було б неможливим [21, с. 32]. Щодо Глузмана, то хоча його так і не вдалося звільнити, але важливим є вже той факт, що західні медики засвідчили свою позицію стосовно наявної проблеми і намагалися активно долучитися до надання допомоги своєму радянському колезі.

Інший аспект проблеми, який ми не можемо обійти увагою, полягає в тому, що серед зарубіжних лікарів часом спостерігалася тенденція до виправдання радянських медиків за злочинну практику в своїй професії. Вони наголошували, що коріння проблеми лежить значно глибше: у підходах і професійній підготовці радянських психіатрів, а також у ролі самої психіатрії в радянському суспільстві [14, с. 136]. Навіть більше, західна медична спільнота сприймала лікаря у соціалістичному суспільстві як продукт культури, традиції, історії та умов життя в суспільстві, де він здобув освіту; як представника бюрократичної професії і, відповідно, як працівника державного бюрократичного апарату [18, с. 199]. Отже, припускали, що багато з радянських психіатрів, можливо, навіть і не підозрювали, що вони вдавалися до «неетичної поведінки» і ставали частиною державної репресивної машини, бо щиро вірили, що дисиденти справді страждають на психічні розлади [18, с. 199].

Зарубіжні спеціалісти також звертали увагу на те, що проблему «недобросовісності» радянських лікарів важко зрозуміти тому, хто не володіє російською мовою і, таким чином, не може поспілкуватися особисто з дисидентами, справи яких були відомі на Заході [32, с. 436]. Крім того, вони висловлювали думку, що інакше, яке карали в'язнями, таборами чи психлікарнями, було «фактом» життя в Радянському Союзі, який західній громадськості було важко усвідомити, оскільки це відбувалося поза реаліями її життя [32, с. 435]. Ще один важливий момент, на який зважали західні медики, – це тиск на радянських лікарів з боку влади, який міг бути справді дуже жорстким. У такому разі адекватною відповіддю західних колег, яким пощастило не зазнавати такого тиску, мало б бути радше співчуття, аніж засудження [20, с. 1137–1138].

Хоч там як, найкраще простежити позицію світової медичної спільноти та зміни у її поглядах щодо радянської каральної медицини можна на прикладі Міжнародних конгресів психіатрії, які ВПА проводила раз на 6 років. Конгреси, які нас цікавлять і де порушували цю проблему, окрім уже згаданого V у Мехіко 1971 р., – це VI у Гонолулу 1977 р., VII у Відні 1983 р. і VIII в Афінах 1989 р.

Цікаво, що ще раніше, 1966 р., на IV Міжнародному конгресі однією з обговорюваних тем було питання схожості і відмінностей між західною і східною психіатричними практиками. Вже тоді увагу світової медичної спільноти привертало існування принципових відмінностей у психіатрії різних країн. Зокрема, психоаналіз Фрейда лежав в основі американської психіатрії. На Сході ж це вчення було відкинуто як таємну та окультну науку. В СРСР перевагу віддали теорії Павлова про вищі нервові функції. Звернімо увагу на важливий момент: на конгресі радянська сторона намагалася пояснити, що причини такої кардинальної відмінності полягають у прихильності Сходу і Заходу до різних наукових шкіл, але в жодному разі не в різних політичних умовах, у яких існували сторони [33, с. 822]. Згадка про політичний аспект у цьому обговоренні викликає особливе зацікавлення, оскільки вже в 1960-х рр. на Заході почала з'являтися інформація про ув'язнення радянських дисидентів до психіатричних лікарень через їхні погляди [5, с. 107].

Щодо Конгресу в Мехіко 1971 р., де зробили першу спробу винести питання каральної психіатрії в СРСР на міжнародну медичну платформу, то, як було зазначено раніше, вона не мала успіху через небажання ВПА втручатися у міжнародну політику.

Та вже під час VI Міжнародного психіатричного конгресу у Гонолулу 1977 р. можна побачити значні зміни у позиції лікарів. Поступове накопичення доказів, документи Буковського, особиста присутність останнього на Заході, свідчення таких колишніх радянських в'язнів, як Леонід Плющ, а також колишніх радянських психіатрів Марини Воїханської і Бориса Зубка – все це поступово переконало західних медиків, що психіатрією у СРСР зловживають цілком свідомо. Своєрідним доказом існування такої проблеми стала й книга Сіднея Блоха (професора психіатрії з Австралії) та Пітера Реддавея (професора політичних наук і міжнародних відносин із США) «Російські політичні лікарні. Зловживання психіатрією у Радянському Союзі» (*Russian's Political Hospitals. The Abuse of Psychiatry*).

in the Soviet Union»), яка побачила світ якраз 1977 р. Блох і Реддавей розкривають у ній досить широкий спектр різних питань, пов'язаних зі зловживаннями психіатрією радянськими лікарями, підкріплюючи їх низкою документів, списком уже відомих на той час жертв каральної психіатрії, іншими важливими матеріалами. Дослідники гостро засуджували таку практику і закликали до її припинення [24, с. 75].

Леонід Плющ, оцінюючи значення конгресу в Гонолулу для боротьби за припинення зловживання медициною, зазначав, що там стався «великий поворот» [6]. І хоча керівництво ВПА й надалі з усіх сил намагалося не зачіпати це дразливе питання й утримувати нейтральну позицію, під тиском частини товариств-членів організації на Генеральній асамблеї конгресу офіційно засудили використання психіатрії у політичних цілях і закликали всі професійні організації психіатрів не допускати подібних випадків у їхніх країнах [31, с. 1524].

Крім того, було ухвалено рішення створити Комітет з розслідувань випадків зловживання психіатрією [23, с. 94–95]. Також було схвалено резолюцію, яка «засуджувала систематичні зловживання психіатрією в політичних цілях у СРСР», а далі – «Гавайську декларацію» – перший документ з викладом низки основних етичних норм, які стосувалися діяльності психіатрів у всіх країнах [16, с. 1204–1205].

Однак, незважаючи на перераховані заходи, за допомогою яких ВПА сподівалася врегулювати ситуацію, вона була не в змозі контролювати радянську психіатричну практику. Тому через подальше зловживання психіатрією в СРСР британські, американські, данські, французькі, норвезькі, швейцарські й австралійські товариства-члени ВПА вирішили висунути резолюції про виключення або ж тимчасове припинення членства радянського товариства невропатологів і психіатрів. Цю пропозицію мали розглянути на VII Міжнародному конгресі ВПА у Відні у липні 1983 р. [34, с. 309].

Варто також не забувати, що з другої половини 1970-х рр. розпочинається нове загострення у відносинах між СРСР і США, де останні робили основний акцент на проблемі прав людини в Радянському Союзі [7, с. 157]. На тлі такого розвитку подій, неспроможності радянських психіатрів спростовувати висунуті світовою медичною спільнотою звинувачення у психіатричних зловживаннях через наявність переконливих доказів, вимог низки товариств-членів ВПА виключити Всесоюзне наукове товариство невропатологів і психіатрів з організації та розу-

міння того, що таке виключення неминуче, воно (очевидно, за вказівкою вищого керівництва) вирішує вдатися до радикальних дій – товариство самостійно вийшло з ВПА напередодні конгресу, у січні 1983 р. [12, с. 1164].

Наступні роки – до VIII Міжнародного психіатричного конгресу, який мав відбутися в Афінах 1989 р., – ознаменувалися не тільки кардинальними змінами у світовій політиці загалом, а й новим ставленням до проблеми каральної психіатрії з боку радянської сторони. Головною з причин була зміна влади в СРСР і запровадження Горбачовим політики гласності і перебудови. Відтепер радянські психіатри, намагаючись знову долучитися до міжнародної спільноти і повернути собі членство у ВПА, робили для цього все можливе [4, с. 139].

За кілька місяців до конгресу в Афінах думки щодо питання реадмісії (поновлення – *I. III.*) СРСР розділилися. Данська психіатрична асоціація була єдиною, хто виступав за відновлення СРСР без жодних умов. Кілька національних асоціацій, включаючи Королівський коледж психіатрів, Західнонімецьку психіатричну асоціацію, Австралійський коледж і Швейцарську психіатричну асоціацію, дотримувалися протилежної думки [13, с. 129]. Вони наполягали на тому, що радянське товариство не варто відновлювати доти, доки воно не погодиться на спеціальні умови: звільнення всіх дисидентів, яких невинно утримували у психіатричних лікарнях, визнання владою минулих зловживань психіатрією і зобов'язання запобігати подібним випадкам у майбутньому [13, с. 129]. В іншому разі такий крок зведе нанівець усі попередні зусилля західної медичної спільноти у боротьбі за їх припинення, оскільки буде доказом неспроможності міжнародної організації вплинути на своїх радянських колег [28, с. 1065].

На самому конгресі зібралася загалом близько 5000 психіатрів з 64 країн [30, с. 623]. Після того як Всесоюзне товариство психіатрів визнало, що зловживання психіатрією подеколи у його країні використовували у політичних цілях, погодилося переглянути справи жертв зловживань і забезпечити зміни у радянському законодавстві для захисту психічнохворих у майбутньому, члени ВПА під час запеклих дебатів таки дійшли рішення відновити товариство, але поки що як умовного члена ВПА. Це означало, що впродовж року Комітет з розслідувань ВПА здійснить візит до СРСР, і якщо його звіт підтвердить тривання психіатричних зловживань, то спеціальне засідання Генеральної асамблеї

збереться позачергово для припинення членства радянського товариства [13, с. 132].

Сідней Блох стверджував, що після конгресу питання все одно залишалося відкритим, адже було невідомо, чи радянська влада справді зможе забезпечити необхідні зміни [13, с. 133]. Крім того, незважаючи на перебудову і гласність, західні психіатри зберігали скептичний погляд щодо будь-яких фундаментальних змін у галузі радянської психіатрії, оскільки багато ключових фігур, які були причетні до медичних зловживань, і далі лишалися на керівних посадах [17, с. 271].

Підсумовуючи, зазначимо, що західні психіатри хоч і були певною мірою залежними від політичної кон'юнктури і не завжди хотіли втручатися у міжнародну політику, але їхня позиція щодо проблеми радянських зловживань у медицині визначалася здебільшого професійними принципами і лікарською етикою. Їхню увагу насамперед привертала такі питання, як обґрунтованість і доцільність діагнозів, які ставили дисидентам (зокрема радянська концепція «млявоплинної» шизофренії), проблема лікарської етики та її порушення радянськими колегами, а також можливість – на тлі таких зло-

живань – співпраці з ними. Крім того, західні спеціалісти особливо переймалися справами радянських лікарів-дисидентів, які відмовилися брати участь у такій практиці і відкрито критикували за це владу, за що їх і карали. Вони вважали своїм обов'язком допомогти таким психіатрам уникнути переслідувань, а також боротися за звільнення останніх з місць позбавлення волі. Іншим яскравим прикладом реакції міжнародної медичної спільноти на проблему є винесення питання зловживань на Міжнародні психіатричні конгреси, де намагалися вплинути на радянських колег і припинити таку злочинну практику.

Загалом західні спеціалісти засуджували зловживання психіатрією у СРСР, але водночас вони не завжди сходилися у думках щодо низки питань, пов'язаних із цією проблемою. Головним із них була оцінка ролі та відповідальності радянських психіатрів за порушення етичних принципів професії. Одна частина західних фахівців гостро критикувала колег, а інша була схильна до їх виправдання, аргументуючи це умовами політичної системи, в якій жили останні.

Список літератури

1. Алексеева Л. М. История инакомыслия в СССР: новейший период / Людмила Алексеева. – Вильнюс; М.: Весть, 1992. – 348 с.
2. Аликина Н. В. Советская психиатрия: заблуждения и умысел / А. И. Коротенко, Н. В. Аликина. – К.: Сфера, 2002. – 329 с.
3. Блох С. Диагноз инакомыслие: как советские психиатры лечат от политического инакомыслия / С. Блох, П. Редауэй. – К.: Ассоциация психиатров Украины, 1995. – 287 с.
4. Ван Ворен Р. О димидентах и безумии: от Советского Союза Леонида Брежнева к Советскому Союзу Владимира Путина / Р. Ван Ворен. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – 332 с.
5. Дмитриева Т. Б. Альянс права и милосердия: о проблеме защиты прав человека в психиатрии / Т. Б. Дмитриева. – М.: Наука, 2001. – 154 с.
6. Інтерв'ю з Л. Плющем, від 17 жовтня 2007 р., м. Київ. Інтерв'юер І. Широкова. Приватний архів автора.
7. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1945–70-ті роки: підручник / гол. ред. С. В. Головки. – К.: Либідь, 2003. – 557 с.
8. Наджаров Р. Шизофрения / Р. Наджаров // Справочник по психиатрии / под ред. А. В. Снежневского. – М.: Медицина, 1985. – С. 83–86.
9. Право и психиатрия: тупик, поворот, взгляд, возвращение, поиск: [сборник статей] / сост. С. В. Полубинская; науч. ред. С. В. Бородин. – Москва: Юридическая литература, 1991. – 383 с.
10. Преданная медицина: причастность врачей к нарушениям прав человека: отчет рабочей группы / лит. ред. Т. Суворова. – К.: Сфера, 1997. – 269 с.
11. Снежневский А. В. Психиатрия / А. В. Снежневский // Большая советская энциклопедия: в 30 томах / гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – Т. 21. – М.: Сов. энциклопедия, 1975. – С. 186.
12. Appleby L. Anatoly Koryagin: What Next On Soviet Psychiatric Abuse? / L. Appleby // The British Medical Journal. – 1987. – 7 November, vol. 295. – P. 1164.
13. Bloch S. Athens and beyond: Soviet psychiatric Abuse and the World Psychiatric Association / S. Bloch // The Psychiatric Bulletin. – 1990. – Vol. 14. – P. 129.
14. Bonnie R. Political Abuse of Psychiatry in the Soviet Union and in China: Complexities and Controversies / R. Bonnie // The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law. – 2002. – Vol. 30 (1). – P. 136–144.
15. Bourne H. Political Dissenters in Russia / H. Bourne // The Psychiatric Bulletin. – 1980. – Vol. 4. – P. 162.
16. Declaration Of Hawaii // The British Medical Journal. – 1977. – Vol. 2 (6096). – P. 1204–1205.
17. Farrell M. Resisting the winds of change / M. Farrell // The British Medical Journal. – 1990. – 27 January, vol. 300 (6719). – P. 271.
18. Field M. The Position of the Soviet Physician: The Bureaucratic Professional / M. Field // The Milbank Quarterly. – 1988. – Vol. 66, Supplement 2. – P. 199.
19. Finlayson J. Report of a meeting held at the Royal College of Psychiatrists on 18 November 1986 / J. Finlayson // The Psychiatric Bulletin. – 1987. – Vol. 11. – P. 144.
20. Hare E. Treating Dissenters / E. Hare // The British Medical Journal. – 1977. – 29 October, vol. 2 (6095). – P. 1137–1138.
21. Koryagin A. Letter to the President from Anatoly Koryagin / A. Koryagin // The Psychiatric Bulletin. – 1988. – Vol. 12. – P. 32.
22. Lavretsky H. The Russian Concept of Schizophrenia: A Review of The Literature / H. Lavretsky // Schizophrenia Bulletin. – 1998. – Vol. 24 (4). – P. 550.
23. Levine S. The Special Committee on the Political Abuse of Psychiatry / S. Levine // The Psychiatric Bulletin. – 1985. – Vol. 5. – P. 94–95.
24. Merskey H. Political neutrality and international cooperation in medicine / H. Merskey // Journal of Medical Ethics. – 1978. – Vol. 4. – P. 74–75.

25. Merskey H. Political Hazards in the Diagnosis of «Sluggish» Schizophrenia / H. Merskey, B. Shafran // *The British Journal of Psychiatry*. – 1986. – P. 247–256.
26. Richter D. Political dissenters in mental hospitals / D. Richter // *The British Journal of Psychiatry*. – 1971. – August. – P. 225–226.
27. Shafar S. Dr. Semyon Gluzman / S. Shafar // *The Psychiatric Bulletin*. – 1978. – Vol. 2. – P. 150.
28. Smith J. World psychiatrists readmit Soviet Union / J. Smith // *The British Medical Journal*. – 1989. – Vol. 299 (6707). – P. 1065.
29. Van Voren R. Political Abuse of Psychiatry – An Historical Overview / R. Van Voren // *Schizophrenia Bulletin*. – 2009. – 5 November. – P. 1.
30. Wallis G. VIII World Congress of Psychiatry, Athens, 12–19 October 1989 / G. Wallis // *The Psychiatric Bulletin*. – 1990. – Vol. 14. – P. 623.
31. White C. The Debasing of Medicine in the Soviet Union / C. White // *British Medical Journal*. – 1996. – 13 December, vol. 293 (6561). – P. 1524.
32. Wing J. K. Psychiatry In The Soviet Union / J. K. Wing // *The British Medical Journal*. – 1974. – 9 March, vol. 1 (5905). – P. 433–436.
33. World Congress Of Psychiatry // *The British Medical Journal*. – 1966. – 1 October, vol. 2. – P. 821–822.
34. Wynn A. Imprisonment of Dr Anatoly Koryagin / A. Wynn // *The British Medical Journal*. – 1983. – 22 January, vol. 286. – P. 309.

I. Shyrokova

THE POSITION OF WESTERN MEDICAL COMMUNITY ON THE PUNITIVE PSYCHIATRY IN THE SOVIET UNION (1960–1980)

The article discusses the attitude of Western doctors to the problem of abuse of psychiatry in the Soviet Union for political purposes in the 1960–80s. The main attention is paid to a number of questions that were raised and brought for discussion inside the international medical community because of the fact of using punitive medicine by Soviet colleges. There is presented the evolution of Western doctors' views on this problem as well.

Keywords: punitive psychiatry, repressive medicine, Western medical community, Western doctors / psychiatrists, World Psychiatric Association, International Congress of Psychiatry.

Матеріал надійшов 22.02.2013.

УДК 947.7:930.2:001.817»18/19»

Ідрісов Д. І.

КВАЛІФІКАЦІЙНІ ПРАЦІ З ІСТОРІЇ: РОЗВИТОК АКАДЕМІЧНИХ ВИМОГ

Статтю присвячено історії поступового розвитку академічних вимог до кваліфікаційних робіт з історичних наук на теренах сучасної України. Ці вимоги мали на меті забезпечення самостійності й новизни наукової розробки як основних фахових вимог. За умов бездоганного функціонування релігійно-механізмів атестації наукових кадрів ці вимоги цілком відповідають меті забезпечення академічної і дисертаційної культури.

Ключові слова: історія, історична наука, кваліфікаційна робота, наукові ступені, дисертації, вимоги до кваліфікаційних праць.

Кожен учений під час написання роботи на здобуття наукового ступеня змушений дотримуватися певних академічних вимог. Ці вимоги у наш час зафіксовано у регулятивних документах відповідних державних установ. Дотримуючись установлених вимог, науковці нечасто за-

мислюються над їх витоками: хто, коли і як їх запровадив, а тому нерідко вважають лише проявом надмірної формалізації.

У сучасній історіографії розвитку вимог до кваліфікаційних робіт присвячено небагато праць. Ті історики, які торкалися цієї проблема-